

*Колесник Ю.М.,
здобувач кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Анотація. У статті проаналізовані різні підходи до визначення поняття «політичний режим». Розглянуто класифікацію політичних режимів. Висвітлено власне бачення поняття «політичний режим».

Ключові слова: політичний режим, державний режим, політична система.

Така тема як політичні режими являється досить актуальною на сьогоднішній день. Інтерес до вивчення політичних режимів має давню історію. Починаючи з Платона й Аристотеля і закінчуючи вченими-політологами сьогодення. В сучасному світі проблема політичних режимів є предметом багатьох наукових дискусій політологів і правознавців. Характеристика даного елемента форми держави дозволяє оцінити рівень розвитку основоположних політичних інститутів в державі, методів і способів здійснення політичної влади, відповідність механізмів політичного управління сучасним міжнародним стандартам демократичного управління.

Термін політичний режим — похідний від латинського слова *regimen*, тобто напрямок, в переносному сенсі годувало, правитель — з'явився в західній літературі ще в ХІХ в., а в широкий науковий обіг увійшов після Другої світової війни. Але донині є чимало варіантів вживання і трактувань цього поняття [3].

Аналіз наукових уявлень про політичний режим як певне державно-політичне явище змушує говорити про формування декількох основних підходів до розуміння режиму. Очевидно, головну роль у тому, що дане питання залишається дискусійним, відіграють: полідисциплінарна приналежність політичного режиму, що вивчається як правознавством, так і політологією; багатоаспектність його змісту (необхідність здійснення аналізу значного числа соціально-політичних інститутів); відсутність чітких критеріїв зіставлення політичного режиму з іншими політико-правовими явищами, що зачіпають процес політичного управління (державно-правовим, політико-правовим режимом).

Сучасна політична наука, що претендує на першість у вивченні зазначеного державно-політичного явища (як, втім, і у вивченні інших питань, пов'язаних із здійсненням державної влади), не може виробити єдиного визначення політичних

режимів, а, отже, змушена шукати компроміс між різними підходами до розуміння політичних режимів представників окремих дослідницьких шкіл [1].

Поняття «політичний режим» є найважливішим в європейській політології, на відміну від американської, що віддає пріоритет категорії «політична система». Довільне використання категорії «політичний режим» не зафіксувало за ним досить чіткого змісту. Внаслідок цього вона досі відноситься до сутнісно-оспорюваного поняття і в рамках різних парадигм трактується неоднозначно. Так, прихильники системного підходу досить широко інтерпретують поняття «політичний режим» і ототожнюють його з категорією «політична система». Це створює відомі теоретичні складності, оскільки виникає ймовірність термінологічного дублювання двома поняттями одного ряду політичних явищ [3]. Терміни «політична система» і «політичний режим» характеризують політичне життя з різних боків: «політична система» виявляє характер зв'язків із зовнішнім середовищем, а «політичний режим» визначає засоби і методи реалізації загальнозначущих інтересів.

Деякі дослідники обмежують зміст поняття «політичний режим» формою правління. Ця точка зору домінує в конституційному праві. Згідно з нею класифікація політичних режимів ґрунтується на розходженні законодавчої та виконавчої функцій держави та з'ясуванні їх співвідношення. Фіксуючи увагу на діяльності урядових структур, подібне тлумачення ігнорує вплив інших політичних інститутів (партійної системи, груп впливу) [4].

Також, за справедливим зауваженням російського дослідника А.Л. Громико, доцільно розрізняти поняття «державний режим» і «політичний режим», які, хоча і є близькими, далеко не рівнозначні. Якщо перше, загалом і в цілому, характеризує методи здійснення державної влади, то друге — середовище та умови політичного життя суспільства, інакше кажучи, певний політичний клімат, що існує в даному суспільстві в даний момент історичного розвитку.

У політичній науці одну з перших дефініцій політичного режиму дав французький політолог М. Дюверже. Він розумів політичний режим як «певне поєднання систем партій, способу головування, одного чи декількох типів прийняття рішення, однієї або декількох структур тиску» [5].

Сучасний російський дослідник М. Ільїн узгалянює і доповнює цю дефініцію стверджуючи, що режимом є сукупність владних структур, які в значній мірі контролюють або задають способи функціонування і відтворення політичної спільноти.

Одним з найбільш вдалих варіантів визначення політичного режиму вважається дефініція французького політолога Ж.-Л. Кермонна, який під політичним режимом розумів сукупність елементів ідеологічного, інституційного та соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади в даній країні на певний період.

У політичній науці склалося дві основні традиції в осмисленні політичних режимів. Одна з них базується на політико-правовому, або інституціональному підході, друга ґрунтується на соціологічному. Відмінності, наявні в рамках даних традицій, досить істотні, хоча і не є взаємовиключними. У першому випадку пріоритет віддається формально-юридичним, процедурним характеристикам здійснення влади, в другому — її соціальним підставам і походженню.

Теоретики, що представляють перший, інституціональний напрям політичного аналізу, схильні формувати синтез «режиму» з поняттям форм правління чи державного ладу. Так, на думку американського дослідника К. Бекстер, політичний режим представляє собою систему або форму правління. Така інтерпретація даного поняття характерна і для французької політичної науки, де, приміром, монархія і республіка розрізнялися, головним чином, саме як форми правління, а сам термін «політичний режим» вважався частиною категоріального апарату конституційного права і асоціювався з особливостями поділу державної влади та їх співвідношенням. До цієї групи політичного аналізу можна віднести і роботи не-оінституціоналістів, в першу чергу, американського політолога Г. Лассуела. Специфіка розуміння режиму Г. Лассуелом полягає, насамперед, у тому, що режим розглядається ним як спосіб упорядкування, легітимізації політичної системи. Згідно з такою думкою, режим («форма правління», «політичний порядок») являє собою зразок політичних форм. Режим функціонує для того, щоб звести до мінімуму елемент примусу в політичному процесі.

Другий напрямок політичного аналізу режимів основну увагу звертає на осмислення тих зв'язків між суспільством і державою, які склалися реально, тобто не обов'язково відповідно до запропонованими конституцією та чинним законодавством нормами політичної поведінки. У цьому випадку режим розглядається не тільки як «форма» і навіть не тільки як структура влади з притаман-

ними їй методами реалізації політичної волі, а й у ширшому значенні — як баланс у взаєминах соціального і політичного.

Існує також ще одне формулювання змісту терміну «політичний режим», що належить американським політологам Г. О'Доннелу і Ф. Шміттеру. На їх думку, політичним режимом є сукупність структур, явних чи прихованих, які визначають форми і канали доступу до провідних урядових постів, а також характеристики діячів, які вважаються для цих структур підходящими або невідповідними, використовуваними ними ресурси і стратегії в цілях отримання бажаного призначення.

Необхідно враховувати, що режими функціонують не тільки на підставі тих рішень, які приймаються в рамках, встановлених у суспільстві політико-правовими процедурами. Не менше значення мають неформальні механізми прийняття політичних рішень. На думку Р. Макрідіс, в той час як вивчення командної структури завжди наділяє нас знанням того, яке її формальне значення, вивчення еліти майже завжди забезпечить нас інформацією щодо відсутніх (і іноді більш важливих) зв'язків в організації, а саме - розподіл і кордони влади. Практика різних політичних режимів говорить про те, що поняття правлячої еліти аж ніяк не беззмістовно, а політика часто здійснюється представниками великих фінансових і промислових структур, що володіють реальними ресурсами політичного впливу. Тому владу не слід ототожнювати лише з формально-юридичними механізмами здійснення її функцій.

Російський політолог Г.В. Голосов пропонує оригінальну класифікацію політичних режимів, засновуючи її на сукупності ряду критеріїв: характеру боротьби за лідерство (відкриті і закриті режими); внутрішньої диференціації (монолітні і диференційовані еліти); рівня участі мас у політиці (що включають і виключають). У підсумку він називає шість політичних режимів: традиційний (закритий, з монолітною правлячою групою, що виключає маси з політики); авторитарно-бюрократичний (закритий, з диференційованою правлячою групою, що виключає маси з політики); змагальна олігархія (відкритий, що виключає маси з політики); егалітарної-авторитарний (закритий, з монолітною правлячою групою, що включає маси в політику); авторитарно і негалітарний (закритий, з диференційованою правлячою групою, що включає маси в політику); ліберальна демократія (відкритий, що включає маси в політику). Однак, така типологія на мою думку, є малопродуктивною, особливо для суверенних держав з установленими владними структурами і політичною традицією. Найбільш прийнятною є типологія

політичних режимів, сформована з урахуванням особливостей взаємодії держави та громадянського суспільства, ступеня проникнення державної влади в інші сфери соціальної дійсності і приватне життя громадян. Виходячи з цих критеріїв, зазвичай виділяють демократичний, авторитарний і тоталітарний режими.

Однак, будь-яка класифікація являється абстрактною побудовою, отже потрібно враховувати, що будь-який реально існуючий політичний режим являє певне поєднання двох протилежних начал організації соціальних відносин — авторитарності і демократизму. Авторитарні тенденції виражаються в прагненні державних інститутів до односторонньої владності, до встановлення жорсткої дисципліни і відповідальності громадян, їх повного підпорядкування законам і розпорядженням владних структур. Демократизм, навпаки, має на увазі рівноправність сторін, їх угоду, свободу вибору і політичний плюралізм в суспільному житті. Як свідчить практика, баланс співвідношення цих тенденцій не є постійним і вкрай рідко відповідає якій-небудь «пропорції», встановленої різними теоретичними схемами. У порівнянні з формою правління або державного устрою політичний режим здатний змінюватися в рамках тієї чи іншої узагальнюючої моделі, проявляючись у її різних модифікаціях [2].

Отже, проаналізувавши вище згадані підходи щодо визначення поняття «політичний режим» можна зробити висновок, що сутність поняття «політичний режим» доцільно розглядати виходячи з того, що в загальному вигляді політичний режим означає реальний механізм функціонування влади, форму державного правління, його *modus operandi*, що виявляється в сукупності методів і прийомів здійснення державної влади. А також доцільно було б виділити основні ознаки політичного режиму. До них відносяться:

- механізми володарювання, метод функціонування державних органів, процедури відбору правлячих груп і політичних фаворитів;
- порядок розподілу влади між різними соціальними силами і політичними організаціями, чий інтереси вони представляють;
- реалізація принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову; існування системи стримувань і противаг;
- система способів здійснення політичної влади (дозвільні — заборонні, переконання — примус, економічні — позаекономічні);
- характер ставлення населення до політичної ролі: активне, індиферентне, пасивне і т.д.;
- стан прав і свобод в суспільстві; визнання або невизнання владою природних невідчужуваних прав особи і громадянина; дійсність їх гарантій;

- методи врегулювання соціальних і політичних конфліктів;
- характер впливу, що чиниться політичною культурою головних груп суспільства на динаміку і спрямованість політичного процесу;
- наявність політичних партій у суспільстві, їх внутрішній устрій та принципи взаємовідносин з державою; існування опозиції, її статус, взаємини з державною владою;
- політичний і юридичний статус і роль армії в суспільстві;
- політичний і юридичний статус засобів масової інформації, наявність або відсутність цензури, ступінь гласності в суспільстві;
- співвідношення між законодавчою і виконавчою гілками влади;
- характер політичного лідерства;
- ступінь верховенства закону в суспільному житті;
- політичне та юридичне становище і роль у суспільстві «силових» структур держави;
- міра політичного плюралізму, багатопартійність [6].

Література:

1. Тирских М. Г. О понятии политического режима [Електронний ресурс] / М. Г. Тирских // Сибирский Юридический Вестник. — 2004. — № 3. — Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1182933>
2. Боголюбова И. Ю. Региональные политические режимы: понятие и сущность [Електронний ресурс] / И. Ю. Боголюбова. — Режим доступу: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=2408
3. Теория политики // Авт.-сост. Баранов Н.А., Пикалов Г.А. В 3-х ч. СПб: Изд-во БГТУ, 2003.
4. Стародубский Б. А. Политические режимы европейских стран / Б.А. Стародубский. — Свердловск, 1989.
5. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; пер. с франц. — М. : Академический проект, 2000. — 538 с.
6. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии / А. И. Соловьев. — М., 2001.

Колесник Ю.М. Теоретические основания исследования политического режима. — Статья.

Аннотация. В статье проанализированы различные подходы к определению понятия «политический режим». Рассмотрена классификация политических режимов. Освещено собственное видение понятия «политический режим».

Ключевые слова: политический режим, государственный режим, политическая система.

Kolenik Ju.M. Theoretical grounds for studying political regimes. — Article.

Summary. The article analyzes different approaches to the definition of «political regime». We consider the classification of political regimes. The authors deals with his own vision of the concept of «political regime».

Keywords: political regimes, state regime, the political system.